

4. Дәріс «Меншік құқықтары мен экономикалық жүйелердің түрлері»

Дәріс жоспары

1. Меншік дегеніміз не?
2. Меншік құқығының пайда болу себептері?
3. Меншік құқығын ерекшелігі
4. Меншік түрлері
5. Экономикалық жүйелердің типтері
6. Шаруашылықты ұйымдастыру типтері
7. Нарықтық экономиканың негізгі моделі

Жылжымайтын
мүлік кез келген мәміле

1. Меншік дегеніміз не?

- Меншік экономикалық мағынада - бұл зат емес, ал заттарды иеленуге және олардың тиімді әсері туралы қатынастар.
- Меншік құқықтары - белгілі бір ресурстардың жұмсалуды бақылау, және нәтижесіндегі шығындар мен пайданы тарату құқығы болып табылады.
- Олар қоғаммен қорғалады (заңдар, дәстүр, салт)
- Бұл норманы адамдар басқа адамдармен өзара қатынаста сақтауға тиіс әйтпесе санкция болуы мүмкін.

Меншік құқықтары? «ойын ережелері» ретінде

- Р. Коуз (неоинституционалдық мектеп) **меншік құқығын** теориясы тұжырымдамасын әзірледі (XX ғасырдың 60-шы жыл)
- Ресурстар өздері жылжымайтын мүлік болып табылмайды
- Меншік - ресурстарды пайдалану жөніндегі **құқық жиыны**
- Меншік құқықтарын туындауы ресурс шектеулімен байланысты

Меншік құқықтар түйіні ретінде

Меншік құқықтары	Сипаттамасы
Меншік	Тауарларға қатысты ерекше физикалық бақылау
Пайдалану	Өзіңіз үшін пайдалы ерекшеліктерін алу
Басқару	Кім және қалай оны пайдалану туралы шешім қабылдау,
Табыс табу	Игіліктерді пайдаланудан нәтижелерін иелену
Егемен	Иеліктен айыру, тұтыну, өзгерту, игілікті жою
Қауіпсіздік	Игіліктерді тартып алу мен ортаны зиян келтіруден қорғау
Мұраға байлық беру	Игіліктерді мұралыққа алу мүмкіндігі
Белгісіз иелену	Уақытқа қарамастан әрдайым иелену
Зиянды пайдалануға тыйым салу	Басқа мүлікке зиян келтіретіндей затты пайдалану
Жауапкершілік	Қарызды өтеуге игіліктерді қайтару
Қалдық сипаты	Бузылған құқықтарды қалпына келтіру институты

Меншік құқықтарының ерекшеліктері?

- Меншік құқықтар - қоғамда қабылданған ережелер
- Ресурстар мен өндірілген тауарларды бөлу, өндірісті ұйымдастыру және алмасуды анықтайды
- Сиректік алғышартсыз меншік туралы айтуға мағынасыз көрінеді (Карл Менгер, «Саяси экономия негіздері», 1871)
- Олар - материалдық және материалдық емес ресурстарға қол жеткізу үшін жүйе шектеулері болып табылады

Мысалдар

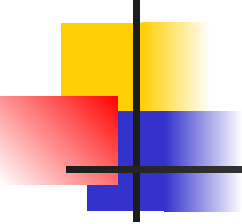
- Мүлікті жалдаған кезде
 - Жалға алушы пайдалану, жауапкершілік, зиянды пайдалануға тыйым салу құқықтары қолданылады
 - Меншік иесіне – иелену құқығы, табыс табуға және тағы басқа да.
- Депозитке ақша салған кезде
 - Сіз банкке басқару, жауапкершілік, зиянды пайдалануға тыйым салу құқығын бересіз
 - Өзіңізге өзге құқықтарды қалдырасыз.

2. Меншік құқықтары пайда болуының себептері

- Көп молшерде қол жетімді ресурстарға (ауа, су) меншік пайда болмайды
- Меншік ұсыныстан сұранысы артық тек кана тапшы ресурстарға пайда болады

Меншік құқықтары пайда болуының себептері?

- Сұраныстың ұсыныстан асуы
 - Табиғи ресурстар шектеулігі (гауһар)
 - Халық санының өсуі (қолда бар ресурстарға жүктеме)
 - Табиғи апаттары (құрғақшылық, өрт)
 - Жаңа технологиялар (бензиндік мотор, су турбина) ашылуы

Ресурсқа жеке меншік?

- Өз қалауы бойынша тапшы ресурстарды пайдалану құқығы

Ресурстарды пайдалану құқығы кімде?

- Табиғи ресурстар **адам қолымен жасалмаған,**
=> **оларды пайдалануға барлығының
құқығы тең**
 - Қарабайыр адамдардың тілдерінде «менің» деген сөз болған жоқ.
- Оларға жеке меншік қашан пайда болды?
 - Жинаушылықтан егіншілікке көшу
 - Текке бөліну (50-100 адам). Отбасылар (5-10 адам) бөлу.
 - Жеке тұлғалар өнімді артық алуға мүмкіндік берген жаңа еңбек құралдар ойлап шығару

Ресурстарға жеке меншік неге пайда болды?

- Өндірушінің өзінің еңбегінің артық өнімімен бөліскісі келмеуі
- Адамдардың еңбексіз табыс тапқысы келетіндігі

Кімнің меншігі?

Күштінің құқығы

Бірінші келген құқығы

Алғаш тапқаның құқығы

3. Меншік құқықтары ерекшеліктері?

- Бір немесе бірнеше экономикалық субъектердің жеке құқығын шоғырландыру
 - Мемлекетке меншік **құқықтарын белгелеу** маңызды рөлі орындайды
 - **Мағынасы** – оларды жоғары бағалайтын және олардан ең үлкен пайдасы алатындарға меншік құқықтарын алу үшін жағдай жасау
 - **Мақсаты** - олар ең тиімді шешімдерді қабылдауға субъектілерінің мінез-құлқын өзгертуге мүмкіндік береді.
- Меншік құқығы анықтауырақ болса, шаруашылық субъектінің оны басқа тұлғаға әкелетін пайда немесе залалын ескеру стимулы соғұрлым көбірек болады.

Құқықтары анықталмаған жағдайда не болады?

- Стихиялық қоқыс үйінділері, кішкентай бақтар, үй құрылысын салу үшін жерді өз еркімен иелену.
- Әр адам, қоқыс тастауға, картоп өсіруге, үй салуға, ал басқалары таза ауаға және әдемі көрініске *құқықтары бар* деп есептейді.
- Нәтижесі - әлеуметтік қақтығыстар (Бақай, Шаңырақ), ортақ мүлікті жыртқыштық пайдалану, шегінен тыс ресурсарды пайдалану.

Жеке мешіктен қоғам шығындары

- Жер пайдалану рентасы жеке тұлғаларға берілген, олардың жеке әл-ауқатын өсіруге ықпал етеді. Сондықтан бізде миллиардерлер бар.
- Жерге жеке меншік жер және табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға кедергі келтіреді (үйінділер таулары, итбалықтардың өлімі, Каспий теңізінің ластануы).
- Ол адамдарды табиғатқа қол жеткізуден айырады (Алматының маңында бұрын алма бақтар өскен, қазір коттедждер).
- Ол адамдардың патриоттық сезіміне кедергі келтіреді, ортақ Отанды болдырмайды.
- Адамдар арасындағы келіспеушілік тұқымын себеді (сапасы түрлі жер)
- Мемлекеттің аумақтық тұтастығына қауіп төндіретін (Мысалы, Израиль мемлекеті пайда болды)

4. Меншік түрлері

- **Жеке меншік құқығы** - жеке немесе заңды тұлға барлық меншік құқығынын немесе олардың кейбіреулерінің шоғына иесі болады
- **Мемлекеттік меншік құқығы** - мемлекет ие барлық құқықтарына немесе әр түрлі оның компоненттерінің шоғына иесі болады.
- **Жалпы меншік.** Ресурстарға қол жеткізуі болмауы кеш немесе оларға еркін қол жеткізу олардың ешкімдікі еместігін білдіреді. Мұндай ресурстар объектінің меншік құрамайды.

5. Меншік формаларнын өзгеруі әдістері

- *Мемлекет меншігіне алу* - бұл жеке меншіктін негізгі шаруашылығы объектілері мемлекет меншігіне көшуі .
- *Приватизация* - мемлекеттік немесе муниципалды меншікті ақыға немесе тегін жеке меншікке беру.
- *Денационализация* - мемлекет меншігіне алынған мүлікті бұрынғы иелеріне қайтару.
- *Реприватизация* - мемлекеттік меншік жеке меншікке қайтару.

6. Экономикалық жүйелердің типтері

- **Экономикалық жүйе** - материалды және басқа да игіліктерді өндірушілер мен тұтынушылардың арасындағы реттелген байланыс жүйесі
- Әлемдегі шектеулі ресурстарда таңдау жасау үшін, шаруашылық тұлға **не, кімге, және қалай** өндіру қажет екені жайлы ақпаратты болуы тиіс.
- Оларды шешу жолдарына қарай , экономикалық жүйелердің **негізгі түрлерін** ажыратады.

Иерархия?

(Орталықтандырылған жүйе)

- Бұйрықтар мен нұсқаулар жүйесі арқылы орталықтан өндірушіге не, қалай және кімге өндіруге арналған деректерді беру әдісі.
- Иерархия фирманың басшысы немесе мемлекеттік органның орталық бақылауы арқылы дербес билікке негізделген.
- Мысалдар: қоғамдастық, жоспарлы экономика, фирма

Стихиялық тәртіп? (нарық)

- Өндірушілер мен тұтынушыларға қажетті ақпарат баға сигналдары арқылы беріледі (қандай, қалай және кім үшін өндіру).
- **Неге баға?** - Адам бүкіл «экономикалық кеңістік» көрінісін бірден қамтуға жағдайы жоқ. Қолда бар ресурстар, тұтынушылардың талғамы мен қажеті жөніндегі ақпарат шашыраңқы.
- Баға ауытқуына механизмі немесе мүмкін шығындар көптеген адамдардың экономикалық таңдауын үйлестіруі мүмкін.

Экономикалық жүйелерді жіктеу?

■ ФОРМАЦИЯ ТИПІ

- Қарабайыр коммуналдық, құл, феодалдық, капиталистік және социалистік

■ ӨРКЕНИЕТ ТҮРІ

- Ежелгі, Азия, Еуропа

■ ИНДУСТРИАЛДЫ ДАМУ ДАРЕЖЕСІ

- Индустириалдық және постиндустириалдық доиндустириальную, (ақпарат)

■ ТИП СОБСТВЕННОСТИ

- Нарықтық экономика, орталықтан басқаратын экономика

■ РЕТТЕУ МӘНІ

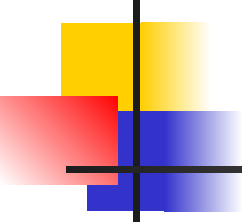
- орталықтандырылған жоспарлы экономика жеке кәсіпкерлік; аралас

Тарихи марксистік мектеп?

(Өндіріс құралдарына көз қарасы)

- Алғашқы қауымдық
- Құл иеленушілік
- Феодалдық
- Капиталистік
- Социалистік

Институционалдық мектеп?

(Индустриялық даму дәрежесі)

- Дәстүрлі
 - физикалық күш қолдану, жел күші, электр, су
- Индустриалды
 - электр машиналары мен механизмдері
- Постиндустриалды
 - автоматты механизмдер
- Ақпараттық
 - компьютерлер, байланыс жүйелері, спутниктік теледидар

Ордолиберализм мектебі (мүлікке байланысты)

- Нарықтық экономика (шешім қабылдау еркіндігі)

- Орталықтан басқарылатын экономика (орталықтың ережелері).

Неоклассикалық мектеп (Басқару сипаты)

- Дәстүрлі
- Орталықтан басқарылатын
- Нарықтық
- Аралас

Ордолиберализм мектебі (Меншік түрі)

- *Нарықтық емес (натуралды)* - бұл шаруашылықта халық, алмасуға, нарыққа жүгінбей, өнімдерді -тек өз қажеттіліктері үшін өндіреді.
- *Нарықтық (тауар) шаруашылығы* – бұл шаруашылықта өнімдер сату үшін өндіріледі, ал өндірушілер мен тұтынушылардың байланысы нарықпен жүзеге асырылады.

7. Негізгі экономикалық модельдер

■ **Англо-американдық модель**

- Экономикадағы мемлекетті қатысуы аз
- Жұмыс істеуге негізгі ынталандыру жеке табыс
- Инвестилеудің негізгі механизмі – фонд нарығы

■ **Неміс-жапон үлгісі**

- Мемлекеттің экономикаға елеулі қатысуы
- Еңбекке ынталандыру - ұжымдық және ұлттық табыс
- Инвестициелеудің негізгі механизмі - банктік несие

Модельдер характеристикасы

Бағалаудың басты критерийлер	 Англо-американдық модель 	 Неміс – жапон моделі
Мемлекет ролі	Аз	Үлкен
Жұмысқа негізгі ынталандыру	Жеке жетістігі	Коллективтік немесе ұлттық жетістігі
Компания мен қызметкерлерінің байланысы	Жалақы	Жалақы, қызметкерлер пайдаға қатысуы
Инвестициялаудың негізгі тетігі	Қор нарығы	Банктік жүйе
Кәсіпорындардың бағалау өлшемдері	Акция құны	Ұзақ мерзімді пайда
Әлеуметтік теңсіздік	Үлкен	Аз
Нәтижелері	Тұрақсыз өсуі, бюджет тапшылығы, сыртқы борыш	Тұрақты өсу, бюджет профициті, сыртқы борыштың болмауы